

MSZE ŚW. KU CZCI MATKI BOŻEJ NIEPOKALANEJ

Święto ku uczczeniu dnia, w którym Najśw. Maryja Panna się poczęła w łonie swej matki św. Anny (jako Niepokalana), obchodzone w Kościele wschodnim już w VII wieku, jak o tym świadczą hymny św. Andrzeja, arcybiskupa Gortyny na Krecie († 740), i kazania św. Jana z Eubei (z r. 744)¹⁾. Na dzień obchodu liturgicznego wybrano 9 grudnia, bo odliczono 9 miesięcy od już dawniej ustanowionego święta Narodzenia N. M. P.²⁾, które przypadało na 9 września, a później na 8 września.

A że właśnie w początkach września obmyślano obchodzić to święto, ma w tym swój powód, że w wrześniu rozpoczynał się u Greków nowy rok kościelny³⁾, a narodzenie Marii uważano niejako za zapoczątkowanie ery zbawienia. Czy na ustanowienie święta Narodzenia N. M. P. w początkach września także wpłynęły względy astronomiczne, jest możliwe, bo około 8 września gwiazdozbiór *Virgo* ukazuje się po dłuższej przerwie tuż przed wschodem słońca, a ponieważ słońce jest symbolem Chrystusa, mogła gwiazda *Virgo* symbolizować Marię, która się na świecie zjawia tuż przed przyjściem Słońca-Chrystusa⁴⁾.

Drógą przez Włochy południowe, święto Niepokalanego Poczęcia N. M. P. przeszło do Kościoła Zachodniego. Zaczęto je tu obchodzić w IX wieku, a zaprowadzono prawie wszędzie w wieku XIII i XIV. Dzień 8 grudnia przyjął się na stałe pod wpływem dnia 8 września.

W Polsce zaczęto je obchodzić w XIV wieku. W statutach synodu krakowskiego z roku 1396 — za biskupa Piotra Wysza — jest już wyraźne zarządzenie: (*festum*) *conceptionis S. Mariae Virginis... tam*

¹⁾ Por. Campana, *Maria nel culto cattolico I* (Torino 1945), rozdział: *La feste dell' Immacolata Concezione*, s. 135—182.

²⁾ Święto Narodzenia M. B. obchodzone prawdopodobnie już w VI wieku. Por. O. Bardenhewer, *Marienpredigten aus der Väterzeit*, München 1934, s. 118 nn., gdzie także podany jest przekład kazania św. Andrzeja z Krety.

³⁾ Por. Bardenhewer, s. 118. Także w Starym Testamencie po niewoli rozpoczynano rok na jesień, w miesiącu *tiszri*, który odpowiada wrześniowi i październikowi. Pisze o tym także Dalman, *Arbeit und Sitte in Palästina*. I, 1 (Gütersloh 1927), s. 24, wspominając, że do dnia dzisiejszego Grecy rozpoczynają rok kościelny 1 września (*elul*) a Koptowie tak samo (*1 tot*).

⁴⁾ Porównanie Chrystusa z słońcem: Łuk. 1, 78 *oriens ex alto*; Apoc 1, 16 *facies eius sicut sol*; w liturgii: wielka antyfona adwentowa *O oriens, splendor lucis aeternae et sol iustitiae*. O Matce Bożej por. wezwanie *Stella matutina — ave maris stella*.

ab ecclesia quam a populo sollemniter celebretur (Heyzmann 59). Z tego samego czasu, bo z roku 1412, pochodzi cenny rękopis opactwa w Mogile: *Breviarium Mogilense*, z którego się dowiadujemy, jakie modły wówczas w brewiarzu (i we Mszy św.) obowiązywały.

1.

Właśnie z powodu łączenia święta Niepokalanego Poczęcia NMP. z świętem Narodzenia odprawiano w dniu 8 grudnia Mszę św. według formularza z dnia 8 września. Mamy na to liczne przykłady w dawnych mszałach, których spora liczba zachowała się w naszych bibliotekach i archiwach. W najstarszym mszale rękopiśmiennym, znajdującym się w Archiwum Kapituły krakowskiej na Wawelu (nr 1) a pochodzącym prawdopodobnie z pierwszej połowy XV wieku, mamy przy dniu 8 grudnia rubrykę (k. 61 r.): *in conceptione s. Mariae omnia fiant ut in nativitate eius nisi tantum nomen nativitatis mutetur in nomen conceptionis*. A kiedy w r. 1483 biskup Rzeszowski kazał w Moguncji wydrukować osobny mszał dla diecezji krakowskiej, to w nim także przepisano dla święta M. B. Niepokalanej formularz *de Nativitate* z 8 września, ale już dodano nowe oracje. W innych mszałach⁵⁾, z początków XVI wieku, znajdują się takie same rubryki — np. w *Missale Cracoviense impressum Argentinae impensis Nicolai Schichewick civis et bibliopolae Cracoviensis anno D. 1510* i *Missale secundum consuetudinem almae Ecclesiae Cracoviensis — Venetiis impressum impensis providi viri Michaelis Vechter a Rimanov civis et bibliopolae Cracoviensis anno D. 1532*⁶⁾.

Oto tekst Mszy św., używany wówczas w dniu 8 grudnia, a nie wiele się różniący od formularza na święto Narodzenia N. M. P. w dzisiejszych mszałach:

⁵⁾ Zbadano mszały w następujących księgozbiorach: Archiwum Kapituły krakowskiej na Wawelu, Bibliotece Jagiellońskiej, Bibl. Czartoryskich, Archiwum Kościoła Mariackiego, Bibl. Krakowskiego Semin. Duchownego, Bibl. OO. Dominikanów, Franciszkanów, Reformatów, ks. ks. Kanoników later. od Bożego Ciała, ks. ks. Misjonarzy, Sióstr Wizytek, Prezentek w Krakowie, Bibl. OO. Kamedułów na Bielanach i OO. Cystersów w Mogile. Biblioteka OO. Augustianów, w której także były stare mszały, znajduje się obecnie w Bibl. Jagiell.

⁶⁾ Mszał ten był wyłożony na Wystawie Maryjnej, urządzonej w Tarnowie dzięki staraniom dyrektora ks. dr Smolenia, któremu za wiadomości udzielone o zbiorach tarnowskich składam serdeczne podziękowanie.

Introitus

Gaudeamus omnes in Domino diem festum celebrantes in honore Mariae Virginis, de cuius conceptione (nativitate) gaudent angeli et collaudant filium Dei.

Ps. Eructavit cor meum verbum bonum, dico ego opera mea regi.

Kyrie

Kyrie „Fons bonitatis“ przepisuje rubryka: 7)

Kyrie, fons bonitatis,
pater ingenite,
a quo bona cuncta
procedunt,
eleison

Christe unice
Dei patris genite,
quem de virgine
nasciturum
mundo mirifice
sancti praedixerunt
prophetae,
eleison

Gloria

Jest to tzw. *Gloria Marianum*, umieszczone w Ordinarium Missae⁸⁾. Interpolacje podane są drukiem czerwonym, bo obowiązywały raczej chór niż celebransa. Nagłówek brzmi: *istud (canticum) de Domina diebus sabbatinis*.

Gloria in excelsis Deo...

Domine Deus, rex caelestis, Deus Pater omnipotens.

Domine, Fili unigenite, Jesu Christe.

Spiritus et alme orphanorum Paraclite.

7) Do *Kyrie* dorabiano dodatki, nieraz pięknie poetycznie ujęte, tzw. *tropi*, które nie w mszałach, ale w graduałach umieszczano, bo były do śpiewu przeznaczone, a nie do recytacji przez celebransa. Por. Blume- Bannister, *Analecta Hymnica Mediae Aevi*, t. 47: *Tropi Graduales I* (Leipzig 1901), s. 45 nn.; Jungmann, *Missarum Sollemnia I* (Wien 1952), s. 443 n. Tekst wyżej podano według *Analecta*, s. 53; przypuszczać można, że tekst w graduałach polskich był ten sam. Dla oktawy święta przepisane jest *Kyrie de Beata*, ale trudno skonstatować, o który tekst tu chodzi, bo tekstów i melodii do *Kyrie de Beata* było kilkanaście, mszał z roku 1510 wymienia 5.

8) Por. Jungmann, op. cit., s. 461, dop. 62. *Gloria* to zostało później przez sobór trydencki zakazane i przez Piusa V z mszału usunięte. Por. też art. ks. Teofila Długosza: *Gloria Maryjne* w RBL IV (1951), s. 127 i art. ks. Juliana Wojtkowskiego: *Dogmat Niepokalanego Poczęcia N. M. P. w średniowiecznej liturgii polskiej* w RBL VI (1953), s. 94 oraz dzieło: Beissel, *Geschichte der Verehrung Marias in Deutschland während des Mittelalters*, Freiburg i. B. 1909, s. 320.

Domine Deus, agnus Dei, Filius Patris,
 Primogenitus Mariae virginis matris.
 Qui tollis peccata mundi.....
 Suscipe deprecationem nostram ad Mariae gloriam.
 Qui sedes ad dexteram Patris, miserere nobis.
 Quoniam Tu solus sanctus Mariam sanctificans.
 Tu solus Dominus Mariam gubernans.
 Tu solus Altissimus Mariam coronans, Jesu Christe,
 Cum Sancto Spiritu in gloria Dei Patris. Amen.

Orationes

1.

Supplicationem servorum, Deus miserator, exaudi: ut qui in conceptione (nativitate) Dei Genitricis Virginis Mariae congregamur, eius intercessionibus a te de instantibus periculis eruamur. Per...

2. (na czas oktawy)

Famulis tuis, quaesumus, Domine, caelestis gratiae munus impertire: ut, quibus beatæ Mariae Virginis partus exstitit salutis exordium, Conceptionis (Nativitatis) eius votiâ solemnitas pacis tribuat incrementum. Per...

3. (oracja osobna ku czci Niepokalanej, pochodząca z Rzymu a zawarta także w Brev. Mogilense z r. 1412 i mszale wawelskim nr 4)

Deus ineffabilis misericordiae, qui piacula primæ mulieris per virginem ex pio utero sanxisti: da nobis, quaesumus, Conceptionis eius digne sollemnia venerari, quæ Unigenitum tuum virgo concepit et virgo peperit, Dominum Jesum Christum, Qui tecum...

4. (nowa ku czci Niepokalanej z mszału z r. 1484).

Deus, qui beatæ Mariae conceptionem angelico vaticinio ipsius parentibus praedixisti: praesta huic familiae tuae eius muniri praesidiis, cuius Conceptionis sacra sollemnia frequentatione congrua veneratur. Per...

Lectio

Lectio libri Sapientiae (Proverbia 8,23—35). Dominus possedit me in initio viarum suarum ..... hauriet salutem a Domino.

Graduale

Audi, filia, et vide et inclina aurem tuam, quia concupivit rex speciem tuam. Specie tua et pulchritudine tua intende, prospere procede et regna. (Ps. 44).

Conceptio (Nativitas) gloriosae Virginis Mariae, ex semine Abrahae, ortae ex tribu Juda, clara ex stirpe David.

Sequentia (Prosa)

Stirpe, Maria, regia procreata
 regem generans Jesum,
 laude digna angelorum sanctorum.....⁹⁾

Przy końcu mszałów podawano sekwencje dodatkowe: *quae possunt per devotionem a celebrantibus legi. Wśród nich dwie ku czci M. B. Niepokalanej, mianowicie: ¹⁰⁾*

a) Dies iste celebretur,
 in quo pie recensetur
 Mariae conceptio.
 Virgo mater generatur
 concipitur et creatur
 Dei beneficio.

b) Nova nunc oritur stella,
 Jacob ex stirpe puella,
 criminis absque procella
 feta sancto spiritu,
 Maria.

.....
 .....
 .....
 .....
 .....
 Immaculata concepta,
 originali exempta,
 summum honorem adeptam,
 sed non humano ritu,
 Maria.

Evangelium

Initium s. Evangelii secundum Matthaeum (1, 1—16).

Liber generationis Jesu Christi, filii David, filii Abrahae. Abraham genuit...

Offertorium

Beata es, Virgo Maria, quae omnium portasti Creatorem: genuisti qui te fecit, et in aeternum permanes virgo.

lub:

Ave, Maria, gratia plena, Dominus tecum, benedicta tu in mulieribus et benedictus fructus ventris tui.

Secreta

1.

Unigeniti tui, Domine, nobis succurrat humanitas: ut qui natus de Virgine, matris integritatem non minuit, sed sacravit, in Conceptionis (Nativitatis) eius sollempniis, nostris nos placulis exuens, oblationem nostram tibi faciat acceptam Jesus Christus, Dominus noster. Qui tecum...

⁹⁾ Autorem sekwencji, pochodzącej z X wieku, jest Notker Balbulus († 912) z St. Gallen. Cały jej tekst wydrukowany w *Analecta Hymnica*, t. 53, s. 162. O Niepokalanym Poczęciu M. B. autor nie wspomina.

¹⁰⁾ Cały tekst obu sekwencji np. w mszale wyżej cytowanym z roku 1532 na kartce 377. Mszał ten zachował się w Krakowie w 5 egzemplarzach, w Tarnowie w 2, w Tyńcu w jednym egzemplarzu.

2. (późniejsza)

Salutarem hostiam, omnipotens Pater, immolantes imploramus clementiam tuam: ut Genitricis Filii tui supplicatione placatus per eam nos a peccatis omnibus absolvas et ad visionem gloriae tuae perducas. Per eundem...

3.

Accepta sit, Domine, in conspectu tuo nostra devotio: ut eius nobis fiat intercessione salutaris, pro cuius sollemnitate defertur. Per Dominum...

Praefatio

Rubryka przepisuje prefację o Matce Bożej z dodatkiem: *et te in veneratione lub in Conceptione B. M. V.* W tekście prefacji mamy jeszcze dodatek: *exsultantibus animis collaudare, benedicere et praedicare.*

Communio

Diffusa est gratia in labiis tuis, propterea benedixit te Deus in aeternum (ps. 44).

Postcommunio (Complenda)

1.

Sumpsimus, Domine, celebritatis annuae votiva sacramenta: praesta, quaesumus, ut et temporalis vitae nobis remedia praebeant et aeternae. Per Dominum...

2. (późniejsza)

Caelestis, alimoniae vegetati libamine quaesumus, Domine, Deus noster, ut nos gloriosae semper Virginis Mariae continua foveat protectio, cuius nostrae causa salutis exstitit hodierna conceptio. Per Dominum...

2.

W mszałach krakowskich z r. 1510 i 1532 na dzień 8 grudnia podane są dwa formularze mszalne: *Gaudeamus* wyżej przytoczony i drugi *Egredimini*, przy którym jest uwaga: *aliud officium proprium quod edidit Sixtus papa IV et quod tenet ecclesia cathedralis Cracoviensis.* Więc katedra krakowska przejęła formularz nowy ułożony przez Leonarda de Nogarolis a zatwierdzony przez papieża Sykstusa IV konstytucją *Cum praeexcelsa* z 27. II. 1476¹¹⁾.

Otóż tekst Mszy św. (według mszału z roku 1532):

¹¹⁾ Por. Campana, op. cit. 167 oraz art. ks. Juliana Wojtkowskiego: Niepokalane Poczęcie N. M. P. w oficjach brewiarzowych i formularzach mszalnych Leonarda de Nog. i Bernardyna de Bustis, w niniejszym numerze RBL. — Konstytucja Sykstusa wydrukowana w części w Denzinger'a Enchiridion Symbolorum, wyd. 23, Friburgi 1937, p. 271, nr 734.

Introitus

Egredimini et videte, filiae Sion, reginam vestram, quam laudant astra matutina, cuius pulchritudinem sol et luna mirantur et iubilant omnes filii Dei.

Ps. Ostendat faciem suam, sonet vox eius in auribus nostris, quia eloquium suum dulce et facies decora nimis¹²⁾.

Oratio

Deus qui per immaculatam Virginis conceptionem dignum Filio tuo habitaculum praeparasti, concede, quaesumus, ut sicut ex morte eiusdem Filii tui praevisa eam ab omni labe praeservasti, ita nos quoque mundos eius intercessiōne ad te pervenire concedas. Per eundem Dominum¹³⁾.

Lectio

Lectio libri Sapientiae (Proverbia 8, 23—35).

Dominus possedit me ..... hauriet salutem a Domino.

Graduale

Qualis est dilecta nostra, carissimi, qualis est mater dicite domini? Qualis et quanta sit soror et sponsa Christi?

Dilecta nostra candida, immaculata quasi aurora consurgens.

Veni, regina nostra, veni, domina, in hortum odoris super omnia aromata.

Seguentia (Prosa)¹⁴⁾

1. Festum Mariae veneremur
hac die iugiter psallentes.

a

b

2. Audi, virgo, gregem tibi laudes canentes	dirige gentem conceptum tuum amantem
3. Conceptum tuum praeclarum in unione sanctum.	probant, reprobant id scripta dictaque doctorum
4. Quorum de grege Anselmus primus conceptum tuum ponit mundissimum	et clariorem post regem eum asserit esse et te puriorem.

¹²⁾ O *Gloria i Kyrie* tu rubryki nie wspominają, ale prawdopodobnie uwaga wstępna przy dniu 8 grudnia, że należy wziąć *Kyrie Fons bonitatis*, odnosiła się także do mszy *Egredimini*. Gloria maryjne ogólnie było używane przy mszach *de Beata*, chociaż rubryka w *Ordinarium Missae* tylko mówi: *diebus sabbatinis*.

¹³⁾ Oracja nie jest ułożona przez autora, lecz przejęta z dawnych oficjów. Pochodzi prawdopodobnie z XIV wieku, a może nawet już około r. 1300 była używana u Karmelitów. Por. Campana, op. cit. 177, dop. 13 i 14.

¹⁴⁾ Autor sekwencji nieznan, ułożono ją około roku 1500, prawdopodobnie w Anglii. Była bardzo rozpowszechniona i ceniona, bo wylczyła pokrótce dowody na Niepokalane Poczęcie N. M. P. i liczne cuda na potwierdzenie

5. Bernardus denique perlustrando intime omni praeferet laude	Ciuibus supernis hominibus in terris disertas addit laudes.
6. Augustinus re vera sic inquit, cum de peccatis dici contingit, non quaeri, non fari, an lapsum fecit, an legem violavit.	Ildefonsus Virginem aspicit dictis sanctis doctrinis astruit, ut sapit et sentit, quod nunquam foedam de facto contraxit.
7. Haec sunt eloquia, quae tibi placent, o Dei Patris filia.	Conceptum in matre verbum placuit mox in te carnem sumere.
8. A Scoto, Guidone Ricardoque asseritur id ratione.	Multum promittis, magis tribuis, Christifera Virgo Maria.
9. Per daemones jam submersum reduxisti tuum Clieminum	Et clericum subarrhatum revocasti actu impollutum.
10. Helsinumque abbatem in mari anxium ad portum salutis transtulisti vultu laetissimo.	Ob hanc causam Anglia repletur gaudio conceptum Mariae sollemnizat in dulci jubilo.
11. Ecclesia Romana approbat, confirmat: hoc festum sit celebrandum.	Basiliensis synodus ordo Minorum sic assistunt Reginae caelorum.
12. Regina laeta
nos freta
colloca
ubi nunc es cum dilecto Filio
in caelesti solio. Amen.

W dniu oktawy kończy się Graduale wierszem :

O sancta prius inaudita conceptio,
conceptit mulier sancta de viro sancto,
sed nulli umquam crimini fuit haec obnoxia conceptio.

i. następuje sekwencja niżej podana :

Salve, sponsa Deitatis

ułożona przez Bernardyna de Bustis.

przywileju maryjnego. Tekst sekwencji znany jest w kilku odmianach, tekst wyżej podany zgadza się mniej więcej z tekstem opublikowanym w *Analecta Hymnica X* (Leipzig 1891), s. 67, nr 79. Układ wierszowy stwierdził i przeprowadził Dreves w *Analecta Hymnica* (l. c.). Bliższe dane o treści sekwencji podaje Beissel, *Geschichte der Verehrung Marias im 16. und 17. Jahrhundert*, Freiburg i.B. 1910, s. 231 nn.

E v a n g e l i u m

Lectio sancti Evangelii secundum Lucam (11, 27—28).

In illo tempore: Loquente Jesu ad turbas, extollens vocem quaedam mulier de turba, dixit illi: Beatus venter ..... custodiunt illud.

O f f e r t o r i u m

Hortus conclusus, fons signatus, emissiones tuae paradisos, o Maria. Manus tuae stillaverunt myrrham, melifluique facti sunt caeli, dum manu Domini fabricata es mater tanti Dei.

S e c r e t a

Suscipere digneris per temetipsum, benignitatis auctorem, rogamus, Domine, matris ac domus tuae zelatorum devotas cum hilaritate supplicationes, ut sicut ipsa tua gratia praeveniendo mundo hodie immunis apparuit, ita ipsi mundas de tuae matris munere te concedente exhibeant gratiarum actiones: per temetipsum Jesum Christum Dominum nostrum, qui vivis et regnas .....

P r a e f a t i o

Prefacja o Matce Bożej z wstawką:

...et te in conceptione... beatuae (bez dodatku: immaculata).

C o m m u n i o

Gloriosa dicta sunt de te, Maria, quia fecit tibi magna qui potens est.

P o s t c o m m u n i o (C o m p l e n d a)

Odorem, Domine, sacrificii hujus suscipe suavitatis et praesta, ut qui hodie Mariae conceptionem jubilando celebrant, eius salubri oratione fructum centuplum suae devotionis accipiant. Per Dominum.

3.

Inny formularz mszalny, który wyszedł z rąk sławnego pisarza i kaznodziei franciszkańskiego Bernardino dei Busti († 1500) i otrzymał w dniu 4. X. 1480 również zatwierdzenie papieża Sykstusa IV, rzadziej był używany. Nie znaleziono go dotąd w mszałach krakowskich¹⁵⁾.

Tekst podajemy według inkunabułu Biblioteki Czartoryskich, zawierającego zbiór kazań Bernardyna: *Mariale de excellen-*

¹⁵⁾ Ks. Wojtkowski w artykule wyżej wspomnianym — opracowanym z pilnością i sumiennością — podaje, że w mszałach, znajdujących się na ziemiach polskich a przez niego zbadanych, trzy razy tylko natrafił na formularz Bernardyna de Bustis, mianowicie w mszałach używanych kiedyś (w XV wieku) w klasztorach Kanoników regularnych laterańskich.

tis Regine celi, impressum Argentine 1496, gdzie po 9 kazaniu ku czci M. B. Niepokalanej znajduje się formularz Mszy św. przez niego ułożony.

Introitus

Gaudeamus omnes in Domino diem festum celebrantes sub honore intermeratae Virginis Mariae, de cuius immaculata conceptione gaudent angeli et collaudant filium Dei.

Caeli enarrant gloriam Dei et opera manuum eius annuntiat firmamentum.

Oratio

Deus, qui per immaculatam Virginis conceptionem dignum Filio tuo habitaculum praeparasti, concede, ut quisquis huius sanctissimae festivitatis sollemniam celebrabit, in terris prosperitatem et pacem, in vero caelis requiem et gloriam obtineat sempiternam. Per eundem Dominum.

Lectio

Lectio libri Sapientiae. Dominus possedit me ..... (jak w innych formularzach).

Graduale

Quam pulchra es et quam decora, beatissima Virgo Maria, templum Dei sacrarium Spiritus Sancti. Tu quem caeli capere non poterant, pro tua innocentia gremio contulisti.

O pulcherrima Virgo, vulneravit formositas tua cor divinum, attraxit puritas tua Creatorem ad uterum tuum.

Non est inventus similis tui, praeservatus a macula originalis peccati.

Sequentia (Prosa)¹⁶⁾

Salve, sponsa deitatis,
Maria, fons pietatis,
angelorum domina.

Ave, dulcis o Maria,
Christi mater et filia,
ulla sine macula.

Tu sol refulgens gloria,
caelorum lustrans atria,
luce replens saecula.

Tu puteus honestatis,
favus dulcis charitatis,
tu nostra laetitia.

Rosa rubens castitatis,
lilium virginitatis
cum omni fragrantia.

Tu magistra clementiae,
mater misericordiae
nostra delens crimina.

O norma innocentiae,
Maria plena gratiae,
tu stella matutina.

Tu a Deo fabricata,
in conceptu praeservata,
nulla trahis scelera.

¹⁶⁾ Autorem prozy jest sam Bernardyn, który kilka ułożył sekwencji ku czci Niepokalanej. Por. tekst podany na podstawie innych źródeł w *Analecta Hymnica* 54 (Leizig 1914), s. 182. Z polskich źródeł *Analecta* cytują tylko *Misale Posnaniense*, wydane w Krakowie w r. 1524.

Tu in caelis coronata,
ab angelis venerata,
micans aupser sidera.

Nos famulos rege tuos
atque tibi fac devotos
pro tua clementia.

Ab inferis liberatos
nos postremo fac beatos:
in caeli militia. Amen.

Evangelium

Sequentia sancti Evangelii secundum Lucam (11, 27—28).

In illo tempore: Loquente Jesu ad turbas, extollens vocem quaedam mulier de turba, dixit illi: Beatus venter.....

Offertorium

Jubilare omnes
et laetamini hodie
de immaculatae conceptu
Virginis gloriosae.
Angeli etenim gaudent,
caeli applaudunt,
mundus exultat,
infernus contremiscit.
Daemones cruciantur,
cum de manu Dei
Maria fabricatur

Secreta

Deus, qui omnes Matris tuae cultores exaltare statuisti, concede propitius, ut qui sanctissimum eius conceptum per haec sacra mysteria iubilando veneramur, tuam semper et ubique illius precibus misericordiam consequamur. Qui vivis.....

Praefatio

Prefacja ma inny oryginalny dodatek, mianowicie:

Aeterne Deus: Qui dilectam sponsam tuam gloriosam Virginem Mariam omnibus virtutibus ornatam fabricasti et in purissima eius conceptione ab originalis peccati macula illaesam praeservasti, ut totius esset innocentiae speculum et exemplar sanctitatis dignumque existeret habitaculum unigeniti Filii tui. Per quem.....

Communio

Beata Conceptio Mariae Virginis, quae nescit labem criminis.

Postcommunio

Benedictae Virginis Mariae immaculata conceptione gaudentes te supplices deprecamur, omnipotens Deus: ut qui ineffabilem eius innocentiae puritatem

sincera devotione contemplandam eius gloriam in caelesti palatio ipsa intercedente sublevemur. Per Dominum.....

4.

Po opublikowaniu nowego mszału zreformowanego przez papieża Piusa V w r. 1590 używa się ogólnie Mszy św. *Salve*¹⁷⁾. Mamy ją także w mszałach i graduałach drukowanych w Polsce (np. *Graduale Romanum*, wydane w Krakowie w r. 1629 i drugie, wydane nakładem Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego: *Typis Collegii Maioris Universitatis Cracoviensis a. 1740*).

Oto tekst:

Introitus

Salve, sancta Parens, enixa puerpera Regem,
Qui caelum terramque regit in saecula saeculorum.
Ps. Eructavit cor meum verbum bonum: dico ego opera mea Regi.

Oratio

Famulis tuis, quaesumus, Domine, caelestis gratiae munus impertire: ut quibus beatæ Virginis partus extitit salutis exordium, Conceptionis ejus votiva solemnitas, pacis tribuat incrementum. Per Dominum.....

Lectio

Lectio libri Sapientiae: Dominus possedit me..... (jak wyżej).

Graduale

Benedicta et venerabilis es Virgo Maria, quae sine tactu pudoris inventa est Mater Salvatoris.

Virgo Dei Genitrix, quem totus non capit orbis, in tua se clausit viscera factus homo.

Felix es sacra Virgo Maria, et omni laude dignissima, quia ex te ortus est sol justitiae, Christus Deus noster.

Evangelium

Initium s. Evangelii secundum Matthaeum. Liber generationis Jesu Christi, filii David, filii Abrahae... (jak wyżej).

Offertorium

Beata es, Virgo Maria, quae omnium portasti Creatorem; genuisti, qui te fecit, et in aeternum permanes Virgo.

¹⁷⁾ Przedrukujemy formularz z *Missale Romanum* Pij V Pont. Max. jussu editum et Clementis VIII auctoritate recognitum, Antverpiae 1624.

Secreta

Unigeniti tui, Domine, nobis succurrat humanitas: ut, qui natus de Virgine, Matris integritatem non minuit, sed sacrauit, in Conceptionis ejus Solemniis, nostris nos piaculis exuens oblationem nostram tibi faciat acceptam Jesus Christus Dominus noster. Qui tecum vivit.....

Praefatio

Dodaje się: ....*et te in Conceptione (bez immaculata)*¹⁸⁾.

Communio

Beata viscera Mariae Virginis, quae portaverunt aeterni Patris Filium.

Postcommunio

Sumpsimus, Domine, celebritatis annuae votiva Sacramenta: praesta, quaesumus, ut et temporalis vitae nobis remedia praebeant et aeternae. Per Dominum nostrum.....

Ponieważ *Zakońdominikanów*, z racji przywileju udzielonego mu przez papieża Piusa V, zachował swój dawny mszał, odprawiano w klasztorach dominikańskich w dniu 8 grudnia Mszę św. według dawnego formularza *Gaudeamus* z oracją: *Supplicationem* a innymi tekstami biblijnymi w Graduale (*Propter veritatem et mansuetudinem et iustitiam: et deducet te mirabiliter dextera tua*), w Offertorium (*Felix namque es, sacra Virgo Maria...*) i w Communio (*Beata viscera Mariae Virginis...*)¹⁹⁾.

W Zakonie Franciszkańskim używano jeszcze przez dłuższy czas formularza: *Egredimini* (bez sekwencji)²⁰⁾.

5.

Pius IX jeszcze przed ogłoszeniem dogmatu o Niepokalanym Poczęciu zatwierdził nowy formularz mszalny ku czci Niepokalanego Poczęcia Matki Bożej. Niestety tekstu tej Mszy nie znaleźliśmy w źródłach nam dostępnych²¹⁾. Był on też krótko używany, ponieważ kilka lat po ogłoszeniu dogmatu, dnia 25 września 1863,

¹⁸⁾ Dodatek *immaculata* po *conceptione* w prefacji zaaprobował po raz pierwszy Pius VII († 1823) dla kościołów we Francji. Por. Campana, op. cit. 174.

¹⁹⁾ *Missale Ordinis Praedicatorum, Romae 1726.*

²⁰⁾ *Missale Franciscanum, Venetiis 1757.*

²¹⁾ Campana (l. c.) też o niej wspomina, ale tekstu nie podaje ani bliższych danych. Zdaje się, że formularz nie bardzo się podobał, i dlatego po dogmatyzacji Niep. Poczęcia został wycofany.

papież dekretem *Quod iam pridem* zaaprobował Mszę św. *De immaculata* używaną aż po dzień dzisiejszy. Równocześnie zostały wspomnianym dekretem zakazane wszystkie inne formularze mszalne ku czci Niepokalanej.

Wprowadzono do formularza nowy oryginalny Introit z Izajasza 61, 1, jako Ewangelię tekst św. Łukasza 1, 26—28: *Missus est Angelus...*, dalej nowe teksty biblijne do Graduale, Offertorium i Communio. Także Secreta i Postcommunio otrzymały nowe odmienne brzmienie, które wyraźniej wspominają o Niepokalanym Poczęciu. Tylko orację przejęto ze Mszy: *Egredimini*, prawdopodobnie ze względu na jej archaiczność jako pochodzącą z XIV wieku.

Intrōitus

Gaudens gaudebo in Domino, et exultabit anima mea in Deo meo: quia induit me vestimentis salutis; et indumento justitiae circumdedit me, quasi sponsam ornatam monilibus suis.

Exaltabo te, Domine, quoniam suscepisti me: nec delectasti inimicos meos super me.

Oratio

Deus, qui per Immaculatam Virginis Conceptionem dignum Filio tuo habitaculum praeparasti: quaesumus; ut qui ex morte ejusdem Filii tui praevisa eam ab omni labe praeservasti, nos quoque mundos ejus intercessione ad te pervenire concedas. Per eundem Dominum nostrum.....

Lectio

Lectio libri Sapientiae: Dominus possedit me..... (jak w innych formularzach).

Graduale

(Z księgi Judyt i Pieśni nad Pieśniami)

Benedicta es tu, Virgo Maria, a Domino Deo excelso prae omnibus mulieribus super terram.

Tu gloria Jerusalem, tu laetitia Israel, tu honorificentia populi nostri.
Tota pulchra es, Maria, et macula originalis non est in te²²⁾.

Evangelium

Sequentia s. Evangelii secundum Lucam. In illo tempore: Missus est Angelus Gabriel..... benedicta tu in mulieribus.

²²⁾ Dodatek „originalis” — którego nie ma w tekście biblijnym — zjawia się z końcem XV wieku. Mamy go w I nieszpórach officium Leonarda de N.: „...macula originalis non est in te. Obraz Marii otoczonej licznymi symbolami, znajdujący się w Muzeum Narodowym w Warszawie (z początków XVI wieku), ma jeszcze napis, *macula non est in te*, ale na obrazie Cotignoli z r. 1513 już czytamy: *et macula peccati originalis non est in te*. Por. Beissel, *Geschichte der Verehrung*, s. 262.

Offertorium

Ave Maria, gratia plena, Dominus tecum, benedicta tu in mulieribus.

Secreta

Salutarem Hostiam, quam in solemnitate Immaculate Conceptionis beatae Virginis Mariae tibi, Domine, offerimus, suscipe et praesta: ut, sicut illam tua gratia praeveniens ab omni labe immunem profitemur; ita ejus intercessione a culpis omnibus liberemur. Per Dominum.....

Praefatio

.....*et te in conceptione immaculata.*

Communio

Gloriosa dicta sunt de te, Maria, quia fecit tibi magna qui potens est.

Postcommunio

Sacramenta, quae sumpsimus, Domine, Deus noster: illius in nobis culpae vulnera reparent, a qua immaculatam beatae Mariae Conceptionem singulariter praeservasti. Per Dominum....

6.

Przy końcu należy jeszcze wspomnieć o dwóch formularzach, które także ułożono ku czci Niepokalanej.

a) W r. 1879 zaprowadzono osobną Mszę św. wigilijną na dzień 7. XII. (dekret Congr. Rituum z 30. XI. 1879). Już dawniej wigilię obchodzono przed świętem Matki Bożej Niepokalanej w licznych klasztorach i diecezjach i dlatego Stolica Apostolska wspomnianym rozporządzeniem *Quod iam pridem* z r. 1863 zatwierdziła formularz mszy wigilijnej. Od r. 1879 odprawia się tę Mszę św. obowiązkowo w całym Kościele — aż do końca roku 1955.

Formularz Mszy św. wigilijnej ma szereg tekstów biblijnych, dawniej mniej uwzględnianych w liturgii. Jako lekcję czyta się ustęp z księgi Ecclesiasticus 24, 23—31: *Ego quasi vitis fructificavi*, Offertorium wzięte jest z Pieśni nad Pieśniami 6, 2: *Quae est ista, quae progreditur quasi aurora consurgens* (Pieśń 6, 9).

Ewangelia jest dawna z św. Mateusza (1, 1—16): *Liber generationis*. Ułożono też nową kolektę, sekretę i postkomunię — z wyraźnymi wzmiankami o tajemnicy Niepokalanego Poczęcia.

b) Dnia 11 lutego obchodzimy święto: *In Apparitione B. M. V. Immaculatae* (Matki Boskiej z Lourdes), święto zaprowadzone we

Francji za Leona XIII, a przez św. Piusa X w r. 1907 rozszerzone na cały Kościół.

Formularz ma zupełnie odmienny charakter w porównaniu z dawnymi mszami maryjnymi. Wreszcie ukazuje się w liturgii mszalnej (w lekcji) tekst z Apokalipsy 12: *Mulier amicta sole*²³), dalej wciągnięto wersety z Księgi Judyty: *Tu gloria Jerusalem*, wiersz z Pieśni 4, 7: *Tota pulchra es Maria, et macula (originalis) non est in te*. Wzorowano się tutaj na mszy *Gaudens gaudebo* z 8 grudnia.

W formularzu tym jest wzmianka o Gen. 3, 15, ale, rzecz dziwna, tylko w Tractusie, tj. jeżeli dzień 11. II. przypadnie na okres po niedzieli Septuagesima. Wiersz ten brzmi: *Felix es, sacra Virgo Maria, et omni laude dignissima, quae serpentis caput virgineo pede contrivisti*. Przejęto go z officium brewiarzowego na dzień 8 grudnia, w którym odmawia się versus: *Immaculata conceptio est hodie B. M. V., quae serpentis caput virgineo pede contrivit*.

7.

Wzmianka ostatnia o używaniu wiersza: *ipsa conteret caput tuum* we Mszy św. nasuwa pewne uwagi biblijno-liturgiczne.

Jest faktem dość dziwnym, że tekst Gen. 3, 15 nie został ani razu wyzyskany w dawnej liturgii²⁴). Dopiero

²³) *Mulier amicta sole* z Apokal. 12 nazwana jest Maria w sekwencji, której początek wyżej zacytowano: *Nova nunc oritur stella*. Odpowiednia strofa brzmi:

*Sole mulier amicta
stellis duodecim picta,
ab angelis benedicta,
nescia venialis,
Maria.*

²⁴) Ks. Wojtkowski w artykule już cytowanym z RBL VI (1953), s. 96, podaje, że w sekwencji *In plausu grati carminis* jest wzmianka o Gen. 3, 15:

*Diri serpentis invidi
pede caput conteritur.*

Zdaje się, że dopiero na przełomie XV wieku zaczęto w modlitwach stosować Gen. 3, 15 do Matki Najświętszej. W officium (Godzinkach) o Niepokalanym Poczęciu N. M. P., pochodzących z końca XVI wieku, jest dwukrotna wzmianka o Gen. 3, 15 mianowicie w Nonie:

Draconis potestas est a te contrita,

i w Nieszporach:

quae serpentis conteret caput.

Lecz wiersze te są przeróbką hymnu z XV wieku, w którym nie ma aluzji do protoewangelii.

w officium, zaprowadzonym przez Piusa IX na święto Niepokalanego Poczęcia N. M. P., mamy wyżej wymieniony versus, antyfonę do Benedictus i Magnificat (w II nieszpórach) wzięte z Gen. 3, 15 oraz dłuższy ustęp z III rozdziału księgi Genesis (3, 1—15) w lekcjach I nokturnu.

Wspomniany versus:

Immaculata conceptio est hodie sanctae Mariae Virginis,
quae serpentis caput virgineo pede contrivit

brzmiał dawniej w officium Leonarda de Nogarolis:

Immaculata conceptio est hodie sanctae Mariae Virginis,
cuius innocentia inlyta cunctas illustrat devotas animas;

podobnie u Bernardyna de Bustis:

Conceptio est hodie sanctae Mariae Virginis,
cuius innocentia devotas illustrat animas.

Obaj autorzy, nie wspominając tu nic o wężu, wzorowali się niewątpliwie na wierszu z święta Narodzenia Matki Bożej:

Nativitas est hodie sanctae Mariae Virginis,
cuius vita inlyta cunctas illustrat ecclesias.

Lekką aluzję do Gen. 3, 15 mamy w officium Leonarda de Nogarolis, mianowicie w wierszu:

Non tetigit eam Abimelech,
sed ipsa conteret caput suum (eius?),

gdzie mamy akomodację (sensus accommodatum) wierszy z Gen. 26, 1 i — prawdopodobnie — z Gen. 3, 15, chociaż kontekst nie jest całkiem jasny.

Równocześnie opracowujący swe officium, Bernardyn de Bustis podaje powyższe responsorium w odmiennej nieco formie:

Non tetigit eam Abimelach,
sed ipsa confregit caput eius,

co jest umiejętnym zastosowaniem do Marii słów z Gen. 26, 1 i księgi Sędziów 9, 53, a nie z Gen. 3, 15.

Możemy jednak poniekąd zrozumieć, dlaczego słów Gen. 3, 15: *Inimicitias ponam* nie odnoszono do M. B. Niepokalanej. Przecież niewiasta wspomniana w księdze Genesis, ściśle złączona z postacią Ewy, ma wprawdzie zwyciężyć węża, ale przedtem jest przez niego zwyciężona. Tego nie można było powiedzieć o Matce Najświętszej, a Nogarola np. wyraźnie o tym wspomina umieszczając jako anty-

fonę w II Nieszporach słowa Orygenesesa: *Quae neque serpentis persuasione decepta nec eius venenosis afflatibus infecta!*

Teraz też staje się zrozumiałe, dlaczego się w sztuce chrześcijańskiej zjawiają bardzo liczne symbole i obrazy N. M. P., ale bardzo rzadko i dość późno obraz Marii, jako nowej Ewy, zwyciężającej węża²⁵).

Do liturgii mszalnej dostał się wiersz Gen. 3, 15 w brzmieniu dosłownym dopiero obecnie za Piusa XII, mianowicie do Communio we Mszy św. na dzień Wniebowzięcia Matki Bożej²⁶).

Kraków

Ks. ALEKSY KLAWEK

²⁵) Por. liczne symbole maryjne zebrane w dziele: Beissel, *Geschichte der Verehrung Marias*, s. 248 oraz art. Ludwika Grodeckiego pt. Tryptyk Niepokalanego Poczęcia w Muzeum w Warszawie, w „Tygodniku Ilustrowanym” r. 1931, s. 151.

Zanim Pius IX wprowadził do officium Gen. 3 (do lekcji I nokturnu), już dawniej śpiewano w Paryżu w dniu 8 grudnia antyfony, zawierające teksty z Gen. 3, mianowicie w nieszporach antyfonę 2: *Dixit Dominus Deus ad mulierem: Quare hoc fecisti...*; antyfonę 3: *Ait Dominus Deus ad serpentem: ...uia fecisti hoc, inimicitias ponam...*; antyfonę 4: *Ipsa conteret caput tuum et insidiaberis calcaneo ejus*. Por. *Antiphonarium et Graduale dioecesis Parisiensis ad usum Lycei Imperialis 1805* (rękopis Biblioteki OO. Cystersów w Mogile).

²⁶) W czasie druku odszukano (w Woli Radziszowskiej) formularz wspomniany wyżej na s. 188, wydany 2. II. 1849 w Gaëta:

Intr. Venite et videte et narrabo vobis, omnes qui timetis Deum, quanta fecit Dominus animae meae. — *Benedic* anima mea Dominum et omnia, quae intra me sunt, nomini sancto eius. *Or.* Deus, qui per immaculatam Virginis conceptionem dignum Filio tuo habitaculum praeparasti, eius nobis intercessionem concede, ut cor et corpus nostrum immaculatum tibi, qui eam ab omni labe praeservasti, fideliter custodiamus. *Per. Lectio.* Prov. 8, 23—35. *Grad.* Sapientia aedificavit sibi domum, excidit columnas septem. Sanctificavit tabernaculum suum Altissimus: Deus in medio eius, non commovebitur. Ave, Maria, gratia plena, Dominus tecum. *Ev.* Mt. 1, 1—16. *Off.* Misit Deus misericordiam suam et veritatem suam: animam meam eripuit de medio catulorum leonum. *Secr.* Fac nos, clementissime Deus, puris mentibus praesens tibi munus offerre, qui in corde BMV puram ab omni labe mansionem praeparasti JCh Filio tuo, Domino nostro, qui. *Praef.*... in conceptione maculata. *Comm.* Ego dilecto meo et dilectus meus mihi, qui pascitur inter lilia. *Postc.* Mensae coelestis pasti deliciis tuam, Deus, misericordiam imploramus, ut sanctissimae V. Mariae, quae semper tibi placuit, precibus adiuti, nullis a te tentationibus separemur. *Per.*

Formularz nie wykazuje specjalnej myśli przewodniej; tekst Gen. 3 nie wykorzystany.